

Ἡ δημιουργικότητα τοῦ ἀνθρώπου

Γεωργίου Ἰ. Μαντζαρίδη*

Ὁλόκληρος ὁ κόσμος διαρκῶς μεταβάλλεται. Μαζί του βέβαια συμπορεύεται καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὁ «ἐν μικρῷ μέγας» κόσμος¹. Τίποτε δὲν παραμένει σταθερό. Τὸ μόνο σταθερὸ στὸν κόσμο καὶ τὸν ἄνθρωπο εἶναι ἡ διαρκὴς μεταλλαγή. Ὅπως εἶπε ὁ Ἡράκλειτος, εἶναι ἀδύνατο νὰ μπεῖ κάποιος δύο φορές στὸ ἴδιο ποτάμι². Καὶ ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐκδιπλώνεται μὲ συνεχεῖς μεταλλαγές καὶ μεθηλικιώσεις. Σὲ λιγώτερο ἀπὸ δέκα χρόνια ὅλα σχεδὸν τὰ κύτταρα τοῦ ὄργανισμοῦ του νεκρώνονται καὶ ἀνανεώνονται. Παράλληλες μεταλλαγές καὶ ἀνανεώσεις πραγματοποιοῦνται καὶ στὸν ψυχικό του κόσμο. Ὅταν παύουν οἱ ἀλλαγές αὐτές, παύει καὶ ἡ ζωὴ του.

Παρὰ ταῦτα ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐνιαία καὶ ἀδιάλειπτη τὴ συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἡ ταυτότητά του οἰκοδομεῖται μέσα σὲ ἀκατάπαυστη ρευστότητα. Καὶ ἡ ἀκατάπαυστη αὐτὴ ρευστότητα ἐκλαμβάνεται ὡς ἐνότητα καὶ βεβαιότητα, ποὺ παλεύει διαρκῶς μὲ τὴ σχετικότητα καὶ τὴν ἀβεβαιότητα. Γι' αὐτό, ὅταν ἐπιχειρεῖ κάποιος νὰ «φιλοσοφήσει» τὴ ζωὴ του καὶ τὴν καθημερινὴ πραγματικότητα, διαπιστώνει τὴν ματαιότητα, ὅπως περίπου ὁ Ἐκκλησιαστής, καὶ διερωτᾶται: «Τί κερδίζει ὁ ἄνθρωπος μὲ ὄλον τὸν μόχθο ποὺ καταβάλλει κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο; Ὅλα εἶναι ματαιότητα καὶ ἐπιδίωξη ἀνέμου»³.

Ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται συχνὰ ὅτι εἶναι ἐρριμμένος στὸ χάος· ταλανίζεται μέσα στὸ πέλαγος τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀσυναρτησίας.

* Ὁ Γεώργιος Ἰ. Μαντζαρίδης εἶναι Ὁμότ. Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. Βλ. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος εἰς τὰ Θεοφάνεια* 38, 11, PG 36, 324A.

2. «Ποταμῷ γὰρ οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι δις τῷ αὐτῷ». *Die Fragmente der Vorsokratiker*, ἐκδ. H. Diels – W. Kranz, τόμ. Β', 9.

3. Βλ. *Ἐκκλ.* 1, 3 καὶ 14· 12, 13.

Ἀναζητεῖ τὸ ἀληθινὸ καὶ τὴν πληρότητα, ἀλλὰ προσκρούει στὴ ρευστότητα καὶ τὴ ματαιότητα. Ἡ ἐπιθυμία του νὰ βρεῖ τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν πληρότητα μένει ἀνεκπλήρωτη. Ὀλόκληρη ἢ ἀνθρώπινη γνώση καὶ σοφία ἀδυνατοῦν νὰ τὸν ἱκανοποιήσουν. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ γιὰ μιὰ ὑλιστικὴ ἀνθρωπολογία εἶναι ἀνερμήνευτο καὶ ἀδικαιολόγητο. Γιὰ τὴ χριστιανικὴ ὅμως ἀνθρωπολογία εἶναι τελείως φυσικὸ καὶ δικαιολογημένο.

Κατὰ τὴ χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία ὁ ἄνθρωπος δημιουργήθηκε «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» Θεοῦ. Δὲν εἶναι ὁ ἴδιος αἴτιος τῆς ὑπάρξεώς του. Ὅφειλε τὴν ὑπαρξή του στὸν Δημιουργό του. Εἰκονίζει τὸν ἄκτιστο καὶ ἄπειρο Θεό, ποῦ εἶναι Πνεῦμα, καὶ πλάστηκε νὰ καταστεῖ ὁμοίος Του στὸ ἐπίπεδο τῆς κτιστῆς δημιουργίας. Αὐτὸ τὸ νόημα ἔχει ἡ «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» Θεοῦ κατασκευὴ του. Χωρὶς τὸ νόημα αὐτὸ χάνει τὸ νόημά της ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξή. Αὐτὸ ὅμως σημαίνει ὅτι ὁ κτιστὸς καὶ πεπερασμένος ἄνθρωπος κατευθύνεται ὑπαρξιακὰ πρὸς τὸ ἄπειρο καὶ ἄκτιστο, καὶ ὅτι ἐκεῖ μόνο μπορεῖ νὰ βρεῖ τὸ νόημα καὶ τὴν καταξίωση ἢ ὑπαρξή του. Ὅπως λέγει ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν «ἐνταῦθα οἰκονομούμενον καὶ ἀλλαχοῦ μεθιστάμενον καὶ πέρασ τοῦ μυστηρίου τῆ πρὸς Θεὸν νεύσει θεούμενον»⁴.

Ὅμοίωση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸ σημαίνει ἀνύψωση σὲ ἀσύλληπτο ἐπίπεδο· στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἄκτιστου. Μία τέτοια ὅμως ἀνύψωση εἶναι ἀνέφικτη γιὰ τὸν ἄνθρωπο, γιὰτὶ τὸ ἄκτιστο εἶναι ἀπὸ τὴν φύση του ἀπρόσιτο καὶ ἀπροσπέλαστο γιὰ τὸ κτιστό. Γίνεται ὅμως δυνατὴ ἡ ἀνύψωση αὐτῆ, γιὰτὶ μὲ τὴν «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» Θεοῦ κατασκευὴ του ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸ προνόμιο νὰ κοινωνήσῃ καὶ νὰ ἐνωθεῖ μὲ τὸ ἄκτιστο Ἀρχέτυπό του. Ἔτσι ἄλλωστε ἀποκτᾶ τὴν αὐθεντικὴ ταυτότητά του. Καὶ ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν ἔνωση αὐτῆ ἀποτελεῖ τὸ κατ' ἐξοχὴν δημιουργικὸ ἔργο γιὰ τὸν ἄνθρωπο.

Τὸ προνόμιο ὅμως αὐτὸ τοῦ ἀνθρώπου φαλκιδεύεται καὶ ἀκυρώνεται μὲ τὴν ἀθέτηση τῆς θείας ἐντολῆς· μὲ τὴν ἀπεξάρτησή του ἀπὸ τὴ θεία ἐνέργεια. Ἡ ἀθέτηση τῆς θείας ἐντολῆς δὲν ἀποτελεῖ κάποια ἠθικὴ ἀστοχία ἀλλὰ ὄντολογικὴ ρήξη. Εἶναι ἀποκοπὴ ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς ζωῆς. Εἶναι ἄρνηση τῆς πραγματώσεως τοῦ νοήματος καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς

4. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος εἰς τὰ Θεοφάνεια* 38, 11, PG 36, 324A.

υπάρξεως του ανθρώπου· ματαιώση της κοινωνίας και ενώσεως με τὸ ἄκτιστο. Ἡ ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ παρέχει τὴ θεία ζωὴ. Καὶ ἡ θεία ζωὴ, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Θεός, εἶναι αἰώνια ζωὴ. Ὁ Χριστὸς εἶπε: «οἶδα ὅτι ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ (τοῦ Πατρός) ζωὴ αἰώνιος ἐστίν»⁵. Ἡ τήρηση τῆς θείας ἐντολῆς, πὸ συνοφίζεται στὴ διπλὴ ἐντολὴ τῆς ἀγάπης καὶ διευκρινίζεται με ἐπιμέρους ἐντολές, εἶναι μετοχὴ στὴ θεία ζωὴ καὶ τὴ θεία δημιουργικότητα. Καὶ ἡ ἄρνηση τῆς τηρήσεώς της, ὡς ἄρνηση μετοχῆς στὴ θεία ζωὴ, εἶναι καὶ ἄρνηση μετοχῆς στὴ θεία δημιουργικότητα. Ὡς ἐκ τούτου λοιπὸν εἶναι καὶ ἄρνηση τῆς ὀλοκληρώσεως τοῦ ἀνθρώπου· τῆς θεώσεώς του.

Οἱ ἐντολές τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἄσχετες με τὴν ἀνθρώπινη φύση. Ἀντιθέτως μάλιστα ἀποτελοῦν τοὺς κανόνες τῆς ὁμαλῆς λειτουργίας καὶ ἀναπτύξεώς της. Ἡ δυσκολία πὸ αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος γιὰ τὴν τήρησή τους ὀφείλεται στὴ διαστροφή τῆς φύσεώς του· στὴν παρὰ φύσιν κατάστασή του. Μὲ τὴν τήρηση τῶν ἐντολῶν ἐνεργοποιεῖται ὁ πραγματικὸς λόγος τῆς υπάρξεώς του καὶ μειώνεται τὸ χάσμα πὸ ἐμποδίζει τὴν ἀναφορὰ του πρὸς τὸν ἄκτιστο Δημιουργό. Ἔτσι ἀμβλύνονται καὶ οἱ φραγμοὶ τῆς ἐλευθερίας του. Τὸ κτιστὸ εἶναι ἀπὸ τὴν φύση του ἀνελεύθερο· δεσμευμένο στὸν χῶρο καὶ τὸν χρόνο. Ἐλεύθερο καὶ ἀδέσμευτο εἶναι μόνο τὸ ἄκτιστο.

Ἡ εἴσοδος τοῦ κτιστοῦ στὴν ὁδὸ τῆς ἐλευθερίας γίνεται δυνατὴ μόνο με τὴν μετοχὴ του στὸ ἄκτιστο. Καὶ ἡ μετοχὴ αὐτὴ προσφέρεται ὡς δυνατότητα στὸν αὐτεξούσιο ἄνθρωπο· προσφέρεται στὸ γνωμικὸ θέλημα πὸ διαθέτει ὁ ἄνθρωπος μαζί με τὸ φυσικὸ θέλημά του. Συμμορφώνοντας τὸ γνωμικὸ θέλημά του με τὸ ἄκτιστο θεῖο θέλημα πὸ διατυπώνουν οἱ ἐντολές τοῦ Θεοῦ, ἀμβλύνει τὴν ἐσωτερικὴ του διάσπαση. Ἔτσι συμφιλιώνεται με τὸ φυσικὸ θέλημά του καὶ ἐνεργοποιεῖ τὸν πραγματικὸ λόγο τῆς υπάρξεώς του. Ταυτόχρονα ὅμως συντονίζεται με τὴ θεία ἐνέργεια καὶ καθίσταται κοινωνὸς τῆς ἄκτιστης θείας ζωῆς.

Τὸ ἔργο τῆς δημιουργίας δὲν ἔχει ἀκόμη τελειωθεῖ. Ὁ Χριστὸς εἶπε: «ὁ πατὴρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται καὶ ἐγὼ ἐργάζομαι»⁶. Ὁ Θεὸς ὑπάρχει καὶ δημιουργεῖ, γιὰ τὴν ἀγάπῃ. Καὶ ἡ ἀγάπη δὲν ἀποτελεῖ κάποια ἐπιμέρους ιδιότητά Του ἀλλὰ τὴν ταυτότητά Του. Ὁ Θεὸς δὲν ἔχει ἀγάπη, ἀλλὰ εἶναι ἀγάπη. Καὶ ἡ τριαδικότητα τοῦ Θεοῦ μαρτυρεῖ τὸν ὄντολογικὸ

5. *Ιω.* 12, 50.

6. *Ιω.* 5, 17.

χαρακτήρα τῆς θείας ἀγάπης. Ὁ Πατήρ, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα συνιστοῦν μία Θεότητα μὲ κοινὴ ἐνέργεια καὶ ἄκρα ἀγαθότητα πού δὲν αὐτοπεριορίζεται, ἀλλὰ ἀνοίγεται ἀγαπητικὰ καὶ δημιουργικὰ, ὥστε νὰ εἶναι διαρκῶς περισσότερα τὰ εὐεργετούμενα⁷.

Τὸ Τριαδικὸ δόγμα ἀποτελεῖ κατὰ τὸν ἐπιγραμματικὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου «τὸ μέγα τῆς εὐσεβείας κήρυγμα»⁸: τὸ θεμέλιο τῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς τῶν Χριστιανῶν. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀλλοίωση τοῦ δόγματος αὐτοῦ ἀντιμετωπίσθηκε ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν ὡς αἵρεση. Ὁ Τριαδικὸς Θεὸς φανερώθηκε στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλὰ καὶ ὁ αὐθεντικὸς ἄνθρωπος στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ φανερώθηκε. Κάθε ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον κατὰ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία «ἐκ Πατρὸς ἀφορμᾶται καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ πρόεισι καὶ ἐν Πνεύματι τῷ Ἁγίῳ τελειοῦται»⁹.

Ὁ Θεὸς πού δημιούργησε τὸν κόσμον, ἐξακολουθεῖ νὰ ἐργάζεται καὶ νὰ προνοεῖ γι' αὐτόν. Ἡ τελείωση τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως καὶ ὀλόκληρου τοῦ κόσμου, παραμένει ἀνοιχτὴ μὲ ἀπεριόριστη προοπτικὴ. Ἄπαξ καὶ δημιούργησε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο, δὲν κάνει τίποτε γι' αὐτόν χωρὶς τὴν ἐλεύθερη συγκατάθεση καὶ συνεργασία του. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἄνθρωπος, γιὰ νὰ ὀλοκληρωθεῖ τὸ δημιουργικὸ ἔργο τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ γιὰ τὸν κόσμον, δὲν μπορεῖ νὰ κάνει τίποτε χωρὶς νὰ συνεργασθεῖ καὶ νὰ «συν-δημιουργήσει» μαζί Του.

Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸν ἄνθρωπο εἶναι ὀλοκληρωτικὴ. Ὁ Χριστὸς, γράφει ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, «ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτούς»¹⁰. Ὁλοκλήρωσε τὴν ἀγάπη Του πρὸς τὸν ἄνθρωπο μὲ τὸν ἐκούσιο θάνατο γιὰ τὴ σωτηρία του. Καὶ ὁ ἐκούσιος θάνατός Του ἦταν ἡ κορύφωση τῆς δόξας Του. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐπισήμανση τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Χριστὸς δὲν πέθανε γιὰτὶ σαρκώθηκε, ἀλλὰ σαρκώθηκε γιὰ νὰ πεθάνει: «Μὴ διὰ τὴν γένεσιν συμβεβηκέναι τὸν θάνατον, ἀλλὰ τὸ ἔμπαλιν τοῦ θανάτου χάριν παραληφθῆναι τὴν γένεσιν»¹¹. Ἀντίστοιχα λοιπὸν καὶ ἡ

7. Βλ. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος* 38, 9, PG 36, 320D.

8. Μ. Βασιλείου, *Ἐπιστολὴ* 52, 1, PG 32, 392C.

9. Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ τοῦ μὴ οἶσθαι λέγειν τρεῖς Θεούς*, PG 45, 125C. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος εἰς τὰ ἅγια Φῶτα* 39, 12 PG 36, 348A.

10. *Ἰω.* 13, 1.

11. Γρηγορίου Νύσσης, *Κατηχητικὸς* 32, PG 45, 80A.

ἀγάπη πού ζητεῖ ὁ Θεὸς ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο εἶναι ἢ ὀλοκληρωτική εἶναι ἢ «εἰς τέλος» ἐλεύθερη ἀγάπη.

Πραγματική δημιουργία εἶναι ἢ ἐξ ἀρχῆς δημιουργία. Ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ κάτι ἐκ τοῦ μηδενός. Μπορεῖ ὅμως νὰ «ἀναδημιουργήσῃ» κάτι μὲ τὸ ὕλικὸ αὐτοῦ πού θὰ καταστρέφει. Καὶ σὲ ἓνα τέτοιο εἶδος δημιουργίας καλεῖ ὁ Χριστὸς τὸν ἄνθρωπο. Αὐτὸ τὸ νόημα ἔχει ὁ λόγος Του: «ὅς ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ εὐαγγελίου, σώσει αὐτήν»¹². Ἡ πραγματική σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου προϋποθέτει τὴν τέλεια καταστροφή του. Ὁ ἄββᾶς Ἄλωνιος ἔλεγε: «Εἰ μὴ τὸ ὄλον κατέστρεψα, οὐκ ἂν ἡδυνήθην ἐμαυτὸν οἰκοδομῆσαι»¹³.

Ἐδῶ βρίσκεται καὶ τὸ νόημα τῆς πλήρους αὐταπαρνήσεως πού προτείνει ὁ Χριστὸς σὲ ὅσους ἐπιλέγουν ἐλεύθερα νὰ τὸν ἀκολουθήσουν: «Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθεῖτω μοι. Ὅς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν»¹⁴. Ἡ ἀναδημιουργία τοῦ ἀνθρώπου πραγματοποιεῖται μὲ τὸ πέρασμά του μέσα ἀπὸ τὴν ἀπώλεια τοῦ θανάτου. Καὶ αὐτὴ κατορθώνεται, ὅταν γίνεται κατὰ μίμηση Χριστοῦ μέσα στὸ σῶμα Του, τὴν Ἐκκλησία. «Τὸ κτίσμα πού ὑπεραίρεται ἀπέναντι στὸν Θεό», ἐπισημαίνει ὁ ἅγιος Σωφρόνιος, δαιμονοποιεῖται, αὐτοθεώνεται. Αὐτὴ εἶναι ἢ οὐσία τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἢ αἰτία τῆς τραγωδίας τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας¹⁵. Ὁ ἄνθρωπος καλεῖται νὰ καλλιεργήσῃ ταπεινὸ φρόνημα καὶ παιδικὴ ἀπλότητα, «χωρὶς τῶν ἐλαττωμάτων μόνον τοῦ νηπίου»¹⁶.

Ἡ ἀναδημιουργία τοῦ ἀνθρώπου πραγματοποιεῖται σὲ δύο ἐπίπεδα: Στὸ πνευματικὸ ἢ ὄντολογικὸ καὶ στὸ ἠθικὸ. Τὸ θεμέλιο βρίσκεται στὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο, ὅπου μυσταγωγεῖται ἢ ὄντολογικὴ ἀνακαίνιση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸν ἐμπλουτισμὸ του μὲ

12. *Μᾶρκ.* 8, 35· *Λουκ.* 9, 34.

13. *Αποφθέγματα ἁγίων Γερόντων* (Περὶ τοῦ ἄββᾶ Ἄλωνίου β'), PG 65, 133A.

14. *Ματθ.* 16, 24-25· *Μᾶρκ.* 8, 34-35.

15. Αρχιμ. Σωφρόνιος (Σαχάρωφ), *Οἰκοδομώντας τὸν ναὸ τοῦ Θεοῦ μέσα μας καὶ στοὺς ἀδελφούς μας*, τόμ. 2, Ἰ. Μ. Τιμίου Προδρόμου, Ἔσσεξ Ἀγγλίας 2014, σ. 294.

16. Βλ. *Ματθ.* 18, 3-4· *Φιλιπ.* 2, 5· Ἰσαὰκ Σύρου, *Τὰ εὐρεθέντα ἀσκητικά*, ἐκδ. Ἰω. Σπετσιέρη, Ἀθήνα 1895, σ. 341.

τῆ χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ ἄκτιστη θεία χάρη ἀνακαινίζει τὸν κτιστὸ ἄνθρωπο καὶ τὸν καθιστᾷ ἱκανὸ νὰ προσλάβει τὴν ἄκτιστη θεία ζωή. Στὸ θεμέλιο αὐτὸ οἰκοδομεῖται καὶ τὸ ἦθος του. Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος ὀλοκληρώνεται καὶ γίνεται πνευματικός¹⁷.

Ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ τοῦ χριστιανοῦ βρίσκεται στὸ πνευματικὸ ἢ ὄντολογικὸ ἐπίπεδο. Στὸ ἠθικὸ ἐπίπεδο ἐνεργοποιεῖται τὸ ὄντολογικόν. Μὲ τὴν «κατὰ Χριστὸν ζωή» ἐνεργοποιεῖται ἡ «ἐν Χριστῷ ζωή». Ἀγωνίζεται ὁ πιστὸς νὰ ἀφανίσει τὴν ἐσωτερικὴ διάσπασή του καὶ νὰ ἐπαληθεύσει στὴν καθημερινή του ζωὴ τὴν πνευματικὴ ἢ ὄντολογικὴ ἀνακαινίση καὶ ἐνοποίησή του. Ὅσο ἐντονώτερα βιώνεται ἡ ἀνακαινίση αὐτῆ, τόσο ἐμφανέστερα ἀποτυπώνεται στὸ ἠθικὸ ἐπίπεδο.

Ἡ ἀποτύπωση τῆς ὄντολογικῆς ἀνακαινίσεως στὸ ἠθικὸ ἐπίπεδο κατορθώνεται μὲ ἐργώδη προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀντιταχθεῖ στὰ πάθη του, νὰ νικήσει τὸν ἐγωισμό του καὶ νὰ ὑποτάξει τὸ θέλημά του στὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ἡ προσπάθεια αὐτῆ, ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὸ κέντρο τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὰ βάθη τῆς καρδιάς του, ἐξακτινώνεται πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις, ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ διπλῆ ἐντολὴ τῆς ἀγάπης ἐκδηλώνεται ὡς ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, πρὸς τὸν Θεό, καὶ διὰ τοῦ Θεοῦ πρὸς ὅλον τὸν κόσμον. Ἔτσι ἀναβαθμίζεται πραγματικὰ ὁ ἄνθρωπος ξεκινώντας μὲ τὴν πνευματικὴ ἀνακαινίση του καὶ εἰσερχόμενος στὴν προοπτικὴ τοῦ ἀκτίστου.

«Ὅλες μας οἱ πράξεις», γράφει ὁ ἀρχιμανδρίτης Ζαχαρίας, «εἴτε στοχεύουν στὴν αἰωνιότητα, ἢ παραμένουν στὸ ἀνθρώπινο ἐπίπεδο καὶ καταλήγουν στὸν τάφο. Μποροῦμε νὰ οἰκοδομήσουμε τὴ ζωὴ μας μὲ “χρυσόν, ἄργυρον, λίθους τιμίους” καὶ νὰ ἀντικρύσουμε τὸ Φῶς τοῦ Οὐρανοῦ ἤδη ἀπὸ αὐτὴν τὴ ζωὴ, ἢ μὲ “ξύλα, χόρτον, καλάμην”, καὶ νὰ διακινδυνεύσουμε νὰ “ζημιωθοῦμε” καὶ νὰ σωθοῦμε “οὕτως ὡς διὰ πυρός”, ἢ καὶ νὰ κατακρημνιστοῦμε στὸ σκότος τὸ ἐξώτερο γιὰ ὅλη τὴν αἰωνιότητα»¹⁸.

17. Πρὸβλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Υπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων* 1, 3, 45, ἐκδ. Π. Χρήστου, *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Συγγράμματα*, τόμ.1, Θεσσαλονίκη 1962, σ. 454.

18. Ἀρχιμ. Ζαχαρία (Ζάχαρου), *Τὸ αἰώνιο διαυγάζει τὸ πρόσκαιρο*, Ἰ. Μ. Τιμίου Προδρόμου, Ἔσσεξ Ἀγγλίας 2019, σ. 233.

Ἡ κοσμικὴ ἀνθρωπολογία ἔβλεπε τὸν ἄνθρωπο ὡς «ζῶον λογικόν». Σήμερα, στὴν ἐποχὴ τῆς πληροφορικῆς, τὸν βλέπει ἀναβαθμισμένο σὲ «ζῶον πληροφοριακόν». Ἔτσι ἡ ἀναβάθμισή του πραγματοποιεῖται μὲ τὴ μετάβασή του ἀπὸ τὴ λογικὴ στὴν πληροφορία. Ὡς κοινὸς παρονομαστὴς καὶ στὶς δύο περιπτώσεις παραμένει πάντοτε τὸ «ζῶον». Ἀναβαθμιζόμενος ὁμοίως ὁ ἄνθρωπος ὡς ζῶον ὑποβαθμίζεται ὡς πρόσωπο, ἀποπροσωποποιεῖται, ἀριθμοποιεῖται. Καὶ οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν περαιτέρω ἀναβάθμισή του μέσα στὴν προοπτικὴ αὐτὴν τὸν ὀδηγοῦν στὴν πλήρη ἀριθμοποίηση καὶ τὸν ἀφανισμό του ὡς προσώπου.

«Ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὣν οὐ συνῆκε παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνόητοις καὶ ὁμοιώθη αὐτοῖς»¹⁹. Ὁ ἄνθρωπος μὲ ὅλες τὶς τιμὲς ποὺ εἶχε δὲν συνετίσθηκε, ἀλλὰ ἐξομοιώθηκε μὲ τὰ ἀνόητα κτήνη. Ἔτσι τὸ κυριώτερο πρόβλημα ποὺ ἀναδύεται στὴν ἀνθρωπολογία καὶ τὸν πολιτισμὸ τῆς ἐποχῆς μας εἶναι πρόβλημα πνευματικόν.

Ἡ νεωτερικότητα μὲ τὸ Καρτεσιανὸ *Cogito ergo sum* (= σκέπτομαι ἄρα ὑπάρχω) παραμέρισε τὸ πνευματικὸ στοιχεῖο τοῦ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ἀπομόνωσε ἀπὸ τὶς πνευματικὲς του αἰθήσεις καὶ τὸν ἐγκλώβισε στὴν ψυχρὴ λογικὴ. Ἀκολούθως ὁ λογικὰ σκεπτόμενος ἄνθρωπος, ἀποξενωμένος ἀπὸ τὸν συνεκτικὸ χαρακτῆρα τοῦ πνεύματος, δημιούργησε τὸν ἀπνεύματο νεωτερικὸ καὶ μετανεωτερικὸ πολιτισμὸ, ποὺ διολισθαίνει ἀκάθεκτος πρὸς τὴν ἀριθμοποίηση καὶ τώρα πρὸς τὴν ψηφιοποίησή του. Ἔτσι ἔχουμε μιὰ ἐλλειμματικὴ ἀνθρωπολογία μὲ ἀριθμοποιημένο καὶ ψηφιοποιημένο ἄνθρωπο²⁰. Ὡς παράλληλη συντεταγμένη τῆς ἐλλειμματικῆς αὐτῆς ἀνθρωπολογίας ὑπάρχει ἡ καίρια θεολογικὴ ἐκτροπὴ τοῦ *Filioque* μὲ τὶς γνωστὲς ἐκκλησιολογικὲς τῆς συνέπειες. Εἶναι ὁμοίως ἰδιαιτέρως ἐλπιδοφόρο τὸ γεγονός ὅτι ἡ παπικὴ θεολογία ἐπεσήμανε τὴν ἐκτροπὴ τῆς, στὸ ἀνθρωπολογικὸ τοῦλάχιστον ἐπίπεδο, καὶ τόνισε τὴν ἀνάγκη τῆς ἐπιστροφῆς τῆς στὴ Βιβλικὴ καὶ Πατερικὴ θεολογία. Ἔτσι τὸ νέο στοιχεῖο ποὺ ἐμφανίζεται στὴ θεολογία τῆς εἶναι ἡ ὑπέρβαση τοῦ Χριστομονισμοῦ καὶ ἡ «ἐκ νέου ἀνακάλυψη τοῦ Πνεύματος στὴν ἀνθρωπολογία»²¹. Κατὰ τὴν ὀρθόδοξη

19. *Ψαλμ.* 48, 13.

20. Πρὸς βλ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Κεφάλαια διάφορα* 1, 47, PG 90, 1196C.

21. Βλ. Michelina Tenace, "L'Église catholique face aux défis anthropologiques posés par la post-modernité technologique", *Θεολογία*, τόμ. 91, τεύχ. 3 (2020), σ. 34.

διδασκαλία ὁ Πατήρ εἶναι ἡ «προκαταρκτική», ὁ Υἱὸς ἡ «δημιουργική» καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἡ «τελειωτική αἰτία» τῆς δημιουργίας²².

Τὸ «εἶναι», ὅπως δέχεται καὶ ἡ σύγχρονη φυσική (Θερμοδυναμική, Κβαντική φυσική, Θεωρία τοῦ χάους), δὲν προηγείται τοῦ «γίγνεσθαι», ἀλλὰ ἀποτελεῖ ἓνα διαρκές «γίγνεσθαι». Καὶ τὸ «γίγνεσθαι» αὐτό, πού εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του προσανατολισμένο πρὸς τὸ μέλλον, συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν ἀνθρώπινη παρουσία καὶ δραστηριότητα. Ὁ ἄνθρωπος δηλαδὴ μετέχει ἐνεργᾶ στὸ ἀνοικτὸ πρὸς τὸ μέλλον καὶ διαρκῶς ὀλοκληρούμενο κοσμικὸ «γίγνεσθαι». Ἐπεμβαίνει μὲ τὶς ἐνέργειες καὶ τὶς δραστηριότητές του στὴν ἐξέλιξη καὶ τὴ διαμόρφωσή του.

Ἡ μετοχὴ τοῦ ἀνθρώπου στὴν ἐξέλιξη καὶ διαμόρφωση τοῦ «γίγνεσθαι» σημαίνει συμμετοχὴ στὸ δημιουργικὸ ἔργο τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἄνθρωπος δὲν παραμένει ἐρριμμένος στὸ χάος, οὔτε καθηλώνεται σὲ ἀκίνησια καὶ ἀπραξία, ἀλλὰ δεξιώνεται στὴ δυναμικὴ τῆς ζωῆς. Ζωὴ ὅμως εἶναι ὁ Θεός, πού εἶναι ταυτόχρονα καὶ ἀγάπη²³. Καὶ ἀφοῦ ζωὴ εἶναι ἡ κινητήρια δύναμη τῆς δημιουργικότητας, σημαίνει ὅτι ἀληθινὴ ζωὴ καὶ δημιουργικότητα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀγάπη.

Ἡ ἀγάπη ὅμως τοῦ Θεοῦ δὲν ἐξαναγκάζει τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ ἐπαφίεται στὴν αὐτεξούσια προαίρεση καὶ τὸ φιλότιμό του. Ὁ ἄνθρωπος παραμένει ἐλεύθερος νὰ ἀποδεχθεῖ καὶ νὰ καταστεῖ κοινωνὸς στὴν ἀγάπη καὶ τὸ δημιουργικὸ ἔργο τοῦ Θεοῦ ἢ νὰ ἀδιαφορήσει καὶ νὰ ἀντιταχθεῖ ἀκόμη ἀπέναντί Του, ἀπολυτοποιώντας τὸν ἑαυτό του καὶ τὸ θέλημά του. Ὁ αὐτοπεριορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἄρνηση ἢ διακοπὴ τῆς σχέσεώς του μὲ τὸν Δημιουργὸ καὶ τὰ δημιουργήματά Του, φαλκιδεῦει τὴ δημιουργικότητά του καὶ τὴ μετατρέπει σὲ πορεία πρὸς τὸ μὴ ὄν, πρὸς τὸ χάος. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ προκαλεῖ τὴν τραγικὴ πλευρὰ τῆς ζωῆς του καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου.

Ἡ δημιουργικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ὡς βασικὸ στοιχεῖο τῆς «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» Θεοῦ κατασκευῆς του, ἐκδηλώνεται σὲ φυσικὸ καὶ σὲ πνευματικὸ ἐπίπεδο. Στὸ φυσικὸ ἐπίπεδο ἐμφανίζεται πρῶτιστα μὲ τὴ δημιουργία ἀπογόνων²⁴. Ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρη ἡ ζωὴ τοῦ

22. Μ. Βασιλείου, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πρὸς Ἀμφιλόχιον* 16, PG 32, 136A.

23. Βλ. Ἰω. 11, 25· 14, 6. Ἀ' Ἰω. 4, 16. Πρβλ. Νικολάου Καβάσιλα, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς* 7, PG 150, 725D.

24. «Καὶ κατὰ τοῦτο εἰκὼν ὁ ἄνθρωπος γίνεται τοῦ Θεοῦ, καθὸ εἰς γένεσιν ἀνθρώ-

άνθρώπου στο επίπεδο αυτό συνδέεται με την εργασία και τη δημιουργικότητα. Ο Θεός, γράφει το βιβλίο της *Γενέσεως*, έβαλε τον άνθρωπο στον παράδεισο της τρυφής, για να εργάζεται και να τον φυλάσσει²⁵.

Η φύση είναι πλασμένη έτσι, ώστε να χρειάζεται τη δημιουργική παρέμβαση του ανθρώπου για την επιβίωση και την κάλυψη των αναγκών του. Αυτό κατορθώνεται ευκολότερα και αποτελεσματικότερα από τον άνθρωπο με τις τέχνες και την επιστήμη που δημιουργεί. Με αυτές πάλι διανοίγονται διαρκώς νέες προοπτικές για τη δημιουργία καινούργιων πραγμάτων και καταστάσεων. Όλα αυτά, αν και δεν αποτελούν δημιουργία εκ του μηδενός, συνιστούν δημιουργικό έργο.

Η ιστορία βεβαιώνει ότι ο άνθρωπος δεν παύει ποτέ να ποθεί την περαιτέρω ανύψωσή του, τη φυσική, τη διανοητική ή την πνευματική πρόοδο και τελειώσή του. Αυτό μαρτυρεί και η έργωδης προσπάθεια που καταβάλλεται στην εποχή μας για τη λεγόμενη αναβάθμιση του ανθρώπου. Έτσι προκύπτουν διάφορα επίπεδα φανερώσεως της ανθρώπινης δημιουργικότητας με ποικίλες ταυτότητες, που είτε περιορίζονται στην άμεσότητα είτε επεκτείνονται πέρα από αυτήν.

Το επίπεδο εκείνο, στο οποίο ικανοποιείται βαθύτερα ο άνθρωπος και εκδηλώνεται πληρέστερα η δημιουργικότητά του, είναι συνήθως το επίπεδο της καλλιτεχνίας. Έδω αισθάνεται ότι ανακουφίζεται από την πίεση της υλικής αναγκαιότητας και ανυψώνεται σε ύψηλότερους κόσμους. Αφορμώμενος από το κάλλος της φυσικής δημιουργίας και έμπνεόμενος από αυτήν προβαίνει με το δημιουργικό πνεύμα και τα προσωπικά χαρίσματα και βιώματά του σε μία ιδιαίτερη σύλληψη και θεώρησή της.

Η καλλιτεχνική δημιουργία κατορθώνεται με την άσκηση φυσικών προσόντων και ικανοτήτων. Και αυτή όμως, μολονότι υπερβαίνει την αισθητή άμεσότητα, δεν δημιουργεί τίποτε εκ του μηδενός, αλλά δανείζεται τα πάντα από ύπαρκτα πράγματα. Η δημιουργικότητα του ανθρώπου περιορίζεται στον ιδιαίτερο τρόπο, με τον οποίο προσλαμβάνεται, αναπλάθεται και εκφράζεται η ύπαρκτη πραγματικότητα. Όλα τα χρώματα, οί ήχοι, οί γραμμές, τὰ σχήματα, τὰ πράγματα υπάρχουν στη φύση. Ακόμη και η άφηρημένη τέχνη, που επιχειρεί να δημιουργήσει

που άνθρωπος συνεργεί»· Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγός* 2, 10, PG 8, 497B. 25. Βλ. *Γεν.* 2, 15.

κάτι έντελῶς καινούργιο, δανείζεται υπάρχουσες μορφές τοῦ εἶναι καὶ παράγει πρωτότυπες ἢ παράδοξες κατασκευές, ποὺ διαφέρουν μὲν ἀπὸ τὴν καθημερινὴ πραγματικότητα, ἀλλὰ καὶ δὲν παύουν νὰ προέρχονται ἀπὸ αὐτήν.

Ἀνάλογα φαινόμενα ἔχουμε καὶ στὶς φιλοσοφικές, τὶς λογοτεχνικές, τὶς θρησκευτικές καὶ τὶς θεολογικές δημιουργίες, στὶς ὁποῖες ἄνθρωποι μὲ ἰδιαίτερα προσόντα, βιώματα καὶ ἰκανότητες προχωροῦν σὲ μεταφυσικούς ἢ ἄλλους ὄραματισμούς καὶ συλλαμβάνουν ἰδέες, εἰκόνες καὶ θεωρίες. Αὐτὲς ὑπερβαίνουν τὴν αἰσθητὴ ἀμεσότητα, ἀλλὰ καὶ πάλι δὲν παύουν νὰ συνιστοῦν προβολές καὶ μεταπλάσεις τοῦ κτιστοῦ κόσμου ἀφήνοντας οὐσιαστικὰ ἀνικανοποίητο τὸν μύχιο ἀνθρώπινο πόθο. Ἔχοντας ὁ ἄνθρωπος ὡς Ἀρχέτυπο τὸν ἄπειρο καὶ ἄκτιστο Θεὸ Λόγο, ἀσφυκτιᾷ μέσα στὸ πεπερασμένο καὶ τὸ κτιστό. Τὸ Ἀρχέτυπό του εἶναι ὑπερκόσμιο. Γι' αὐτὸ οἱ μύχιες ἐπιθυμίες καὶ ἀναζητήσεις του ὑπερβαίνουν τὰ κοσμικὰ ὄρια.

Ἐπεκτεινόμενος ὁ ἄνθρωπος διαρκῶς πρὸς τὸ μέλλον, ὅπου ἐπιδιώκεται ἡ τελειότητα καὶ φανερώνεται ἡ πραγματικὴ ταυτότητά του, χρειάζεται τὸ κατάλληλο πρότυπο γιὰ τὴ ζωὴ καὶ ἀναστροφή του μέσα στὸ παρόν. Καὶ ὡς καταλληλότερο πρότυπο γιὰ τὴν προσπάθειά του αὐτὴ ἐπιλέγει συνήθως ὁ ἄνθρωπος τὸν ναρκισσευόμενο ἑαυτό του.

Ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη ἔχουμε τὸ παράδειγμα τῶν ἀνθρώπων ποὺ θέλησαν νὰ κτίσουν τὸν Πύργο τῆς Βαβέλ: «*Δεῦτε οἰκοδομήσωμεν ἑαυτοῖς πόλιν καὶ πύργον, οὗ ἔσται ἡ κεφαλὴ ἕως τοῦ οὐρανοῦ...*»²⁶. Οἱ ἄνθρωποι ἀποφασίζουν νὰ κτίσουν πανύψηλο Πύργο γιὰ τὴν αὐτοανύψωσή τους ὡς τὸν οὐρανό. Ὁ μετανεωτερικὸς ἄνθρωπος δὲν ἐπιχειρεῖ μόνο νὰ κτίσει μὲ τὴν τεχνολογία του νέο Πύργο ἀλλὰ καὶ νὰ αὐτοθεωθεῖ, καθιστώντας τὸν ἑαυτό του Πύργο τῆς Βαβέλ. Ἐπιδιώκει νὰ αὐτονομηθεῖ καὶ νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὸν θάνατο μὲ τὴν θεραπεία τῆς «νόσου τοῦ γήρατος» καὶ τὴν ἀναβάθμιση τῶν φυσικῶν δυνάμεων καὶ ἰκανοτήτων του (Ἵπερανθρωπισμός), ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντικατάστασή του ἀπὸ μιὰ ὑπερφυσικὴ τεχνητὴ νοημοσύνη μὲ τὴν στρωματικὴ σάρωση τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τὴ μεταφορὰ του σὲ κάποιον ὑπολογιστή

26. Βλ. Γεν. 11, 1-9.

(Μετανθρωπισμός)²⁷. Έπιχειρεί νὰ δημιουργήσει στὸν κυβερνοχώρο τὸν δικό του ἄνθρωπο (Cyborg) μὲ πρότυπο τὸν ἑαυτό του. Ταυτόχρονα ὁμως ἀνησυχεῖ καὶ τρομάζει, μήπως τελικὰ ὁ «ἄνθρωπος» αὐτὸς τὸν καθυποτάξει καὶ τὸν καταβροχθίσει.

Τὸ πρότυπο τοῦ τέλειου ἀνθρώπου γιὰ τὸν χριστιανισμό εἶναι τὸ πρόσωπο τοῦ Θεανθρώπου. Εἶναι ὁ Χριστός, ποὺ ὡς τέλειος Θεὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος ἔζησε μέσα στὸν χρόνο καὶ τὴν ἱστορία, ἀλλὰ καὶ ἀποκάλυψε τὸν τέλειο ἄνθρωπο, τὸ νόημα καὶ τὸν σκοπὸ τῆς ζωῆς του μέσα στὸν χρόνο καὶ τὴν ἱστορία. Ἡ πρόσληψη καὶ ἐφαρμογὴ τοῦ προτύπου αὐτοῦ πραγματοποιιοῦνται μὲ τὴν πίστη καὶ τὴν προσδοκία. Μέσα στὴ ρευστότητα καὶ τὴν ἀστάθεια τοῦ «γίγνεσθαι» ζεῖ ὁ χριστιανὸς τὴ βεβαιότητα τῆς πίστεως, ποὺ ὑποστασιάζει τὴ μελλοντικὴ προσδοκία του²⁸. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὸ Σύμβολο τῆς πίστεως ἀρχίζει μὲ τὸ ρῆμα «πιστεύω» ποὺ ἐνεργοποιεῖται μέσα στὸν χρόνο καὶ τὴν ἱστορία, καὶ τελειώνει μὲ τὸ ρῆμα «προσδοκῶ» («*Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν*») ποὺ προχωρεῖ πέρα ἀπὸ τὸν χρόνο καὶ τὴν ἱστορία καὶ ἀναφέρεται «σὲ πράξη ἄλλου ἐπιπέδου. Ὅχι μόνο πιστεύω, ἀλλὰ καὶ ἀναμένω»²⁹.

Ὁ Χριστός, ποὺ μὲ τὸν θάνατό Του νίκησε τὸν θάνατο, γίνεται ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν ἀλήθεια καὶ τὴ ζωὴ³⁰. Γίνεται ἡ γέφυρα μεταβάσεως ἀπὸ τὴ χρονικότητα στὴν αἰωνιότητα, ἀπὸ τὴ ρευστότητα στὴ σταθερότητα, ἀπὸ τὴ στειρότητα στὴ δημιουργικότητα, ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα στὴν ἐλευθερία. Ἡ μετάβαση αὐτὴ δὲν εἶναι φανταστικὴ, ἀλλὰ πραγματικὴ καὶ βιώνεται ἐμπειρικὰ ἀπὸ τοὺς «καθαροὺς τῆ καρδία»³¹. Αὐτὸ διαπιστώνεται στὰ Εὐαγγέλια, παρουσιάζεται σαφέστερα στὴ θεολογία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, τοῦ ἁγίου Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου καὶ τοῦ συγχρόνου μας ἁγίου Σωφρονίου τοῦ Ἀθωνίτου, ἀλλὰ καὶ ἐπαληθεύεται στοὺς βίους τῶν Ἁγίων, παλαιότερων καὶ συγ-

27. Πρβλ. Θ. Τάτσης, «Ὑποσχέσεις ἀθανασίας: Μία συγκριτικὴ προσέγγιση ὀρισμένων ὄψεων τοῦ ὑπερανθρωπισμοῦ καὶ τοῦ τεχνικοῦ μετανθρωπισμοῦ», *Θεολογία*, τόμ. 92, τεύχ. 1 (2021), σ. 91 κ.έ.

28. Πρβλ. *Ἐβρ.* 11, 1.

29. Βλ. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος (Σαχάρωφ), *Οἰκοδομώντας τὸν ναὸ τοῦ Θεοῦ μέσα μας καὶ στοὺς ἀδελφούς μας*, τόμ. 3, Ἰ. Μ. Τιμίου Προδρόμου, Ἔσσεξ Ἀγγλίας 2014, σ. 76.

30. Πρβλ. *Ἰω.* 14, 6.

31. Πρβλ. *Ματθ.* 5, 8.

χρόνων. Ὅσοι δὲν ἀποκτοῦν στὴ ζωὴ τους τὴν ἐμπειρία αὐτὴ γίνονται κατὰ τὴν ἀναλογία τῆς πίστεώς τους μέτοχοί της ὡς «μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες»³².

Ὁ Χριστὸς εἶπε: «χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν»³³. Ὁ Ἰδιος ὡς ἄνθρωπος εἶπε ὅτι δὲν κάνει τίποτε μόνος Του, «ἐὰν μὴ τι βλέπη τὸν πατέρα ποιῶντα· ἃ γὰρ ἂν ἐκεῖνος ποιῇ, ταῦτα καὶ ὁ υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ»³⁴. Ἔτσι καὶ κάθε ἄνθρωπος ἀδυνατεῖ νὰ κάνει μόνος του τὸ παραμικρὸ χωρὶς νὰ προσφύγει στὸ δημιουργικὸ ἔργο τοῦ Θεοῦ, χωρὶς δηλαδή νὰ συνεργασθεῖ μαζί Του. Ἡ συνεργασία αὐτὴ κατορθώνεται ἀπὸ τὸν χριστιανὸ μὲ τὸν ἐνσυνείδητο συντονισμό τῶν ἐνεργειῶν του μὲ τὴ θεία ἐνέργεια. Χωρὶς τὸν συντονισμό αὐτὸν ὁ ἄνθρωπος κτίζει στὸ κενὸ ἢ ζωγραφίζει στὴν ἄμμο.

Μία τέτοια ὅμως συνεργασία μὲ τὸν Χριστό, μιὰ δημιουργικότητα δηλαδή ποὺ ἐκδιπλώνεται ὡς συμμετοχὴ στὴ δημιουργικότητα τοῦ ἄκτιστου Θεοῦ Πατέρα γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς προαιώνιας βουλῆς Του, συνιστᾷ ἄκρως ἀσύμμετρη πράξη. Αὐτὴ ὑπερβάλλει τὰ ἀνθρώπινα μέτρα καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ὑπεράνθρωπη βία, γιὰ νὰ ὑπερνικήσει τὴν ἐκπεσμένη φύση του. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι συνεπάγεται ὑπέρμετρη προσπάθεια καὶ ἄσκηση.

Ἡ συνεργασία αὐτὴ εἶναι μεγαλειώδης ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ἀσκητική. Ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ὑπευθυνότητα, αὐτεπίγνωση, προσήλωση στὸν Χριστὸ καὶ ἐμπιστοσύνη στὴν παντοδύναμη συμπαράστασή Του. Ὁ ἅγιος Σωφρόνιος γράφει: «Βοηθώντας τὸν ἀδελφὸ νὰ ὑπερνικήσει ὅτιδήποτε μὴ καλὸ μέσα του, κυρίως βοηθώντας τον τὴν ὥρα τῆς ἀπογνώσεως, γίνομαι συνεργὸς τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι ὅλη ἡ ζωὴ μου γίνεται δημιουργικὴ πράξη καὶ συνοδεύεται πάντα ἀπὸ τὸ αἶσθημα τῆς παρουσίας τοῦ Αἰώνιου Θεοῦ»³⁵.

Ἡ συνεργασία μὲ τὸν Χριστὸ ἀναπτύσσεται μέσα στὸν χρόνο καὶ τὴν ἱστορία, ἀλλὰ προωθεῖ τὸν ἄνθρωπο πέρα ἀπὸ τὸν χρόνο καὶ τὴν ἱστορία: τὸν συνδέει μὲ τὸ Ἀρχέτυπὸ του. Ὁ ἅγιος Σωφρόνιος γράφει:

32. Βλ. *Ιω.* 20, 29.

33. *Ιω.* 15, 5.

34. *Ιω.* 5, 19.

35. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος (Σαχάρωφ), *Γράμματα στὴ Ρωσία*, Ἰ. Μ. Τιμίου Προδρόμου, Ἔσσεξ Ἀγγλίας 2009, σ. 41.

«Ὁφείλω νὰ δῶ τὸν Χριστὸ “καθὼς ἐστίν”, γιὰ νὰ συγκρίνω τὸν ἑαυτὸ μου μὲ Ἐκεῖνον, καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴ σύγκριση νὰ αἰσθανθῶ τὴν ἀ-μορφία μου. Δὲν μπορῶ νὰ γνωρίσω τὸν ἑαυτὸ μου, ἂν δὲν ἔχω ἐνώπιόν μου τὴν Ἁγία Του Μορφή»³⁶. Ἡ συνάντηση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Χριστὸ, ὡς συνάντηση μὲ τὸν Ἀρχέτυπό του, παρέχει σὲ αὐτὸν ἀδιάσειστη ἐσωτερικὴ πληροφορία γιὰ τὴν κατάσταση τῆς ὑποστάσεώς του.

Μόνα τους τὰ μάτια δὲν ἀρκοῦν γιὰ νὰ δεῖ ὁ ἄνθρωπος τὸ φῶς τοῦ κόσμου. Βλέπει ὁ ἄνθρωπος τὸ φῶς αὐτό, ὅταν βρεθεῖ μέσα στὸ φῶς τοῦ βλέπει τὸ φῶς τοῦ Θεοῦ, ὅταν βρεθεῖ στὸ φῶς τοῦ Θεοῦ: «*Ἐν τῷ φωτί σου ὀψόμεθα φῶς*»³⁷. Μακριὰ ἀπὸ τὸν Θεὸ εἶναι τὸ σκοτάδι. Ἡ ἀποξένωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ ἡ ὑπαγωγή του στὴν ἁμαρτία καὶ τὰ πάθη εἶχαν δύο βασικὲς ἀνθρωπολογικὲς συνέπειες: Συσκότισαν τὸν ἐξεικονισμὸ τοῦ Θεοῦ μέσα του ἢ, ὅπως συνήθως λέγεται, «ἀμαύρωσαν» τὸ «κατ' εἰκόνα» του καὶ ματαίωσαν τὸ «καθ' ὁμοίωσιν», τὴ δυνατότητά του δηλαδὴ νὰ ὀλοκληρώσει τὴν ὑπαρξή του καὶ νὰ ὁμοιάσει πρὸς τὸν Θεό, νὰ θεωθεῖ.

Αὐτὸ συνέβη καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ συμβαίνει μὲ τὸν ἄνθρωπο ποὺ διακόπτει τὴ σχέση του μὲ τὸν Θεὸ καὶ αὐτονομεῖται. Ἀλλοτριώνεται ἀπὸ τὸ Ἀρχέτυπό του, ποὺ εἶναι ἡ ἐνυπόστατη ἀγάπη, φαλκιδεύει τὴν ταυτότητά του καὶ παραδίδεται σὲ ἀπατηλὴ αὐτονομία. «*Καθὼς οὐκ ἐδοκιμάσαμεν φυλάξαι τὴν ἐντολήν*», λέει ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, «*παρεδόθημεν τῇ αὐτονομίᾳ τῆς πλάνης*»³⁸. Μέσα στὸν κυκεῶνα τῆς αὐτονομίας τῆς πλάνης ὁ ἄνθρωπος δὲν χάνει μόνο τὸ πνεῦμα μὲ τὴν ἔμφυτη διάθεσή του πρὸς τὸ καλὸ καὶ τὴν ἀρετὴ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἴδια τὴν ἀνθρωπιά του. Δὲν βαδίζει πρὸς τὸ ὄν ποὺ ταυτίζεται μὲ τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν ἀγιότητα, ἀλλὰ βυθίζεται στὸ μὴ ὄν ποὺ ταυτίζεται μὲ τὸ κακὸ καὶ τὸν δαιμονισμό. Γίνεται «αὐτοεἰδῶλο» ποὺ καταστρέφει τὸν ἑαυτὸ του³⁹. Θεοποιεῖ τὰ πάθη του, τὰ λατρεύει ὡς ἱερά, ὥστε νὰ θεωρεῖται ὄχι μόνον ἀνεύθυνος, ἀλλὰ καὶ ἐνάρετος γιὰ τὴν ἐνεργοποίησή τους⁴⁰.

36. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος (Σαχάρωφ), *Ὁψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστίν*, Ἱ. Μ. Τιμίου Προδρόμου, Ἔσσεξ Ἀγγλίας 2010, σ. 80.

37. *Ψαλμ.* 35, 10.

38. Γρηγορίου Θεολόγου, *Ὁμιλία εἰς τὰ ἅγια Φῶτα* 39, 7, PG 36, 341C.

39. Ἀνδρέου Κρήτης, *Μέγας κανὼν*, τροπάριον δ' ὡδῆς.

40. Βλ. Γρηγορίου Θεολόγου, *ὁ.π.*

Ὁ Θεὸς σέβεται ἀπολύτως τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν τὸν ἐξαναγκάζει νὰ δεχθῆι τὸ σχέδιο τῆς δημιουργίας Του, ἀλλὰ καὶ δὲν τὸν ἐγκαταλείπει ἀβοήθητο στὴν τραγωδία τῆς ἀλλοτριώσεώς του. Ὁλόκληρο τὸ ἔργο τῆς θείας Οἰκονομίας δὲν εἶναι νοητὸ χωρὶς τὸν ἀπόλυτο σεβασμὸ τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας. Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀποτυχία καὶ τὴ διαστροφή τοῦ ἀνθρώπου οἰκονόμησε τὴν ἀνάκληση καὶ ἀνακαίνισή του. Ὁ Θεὸς ἔγινε ἄνθρωπος, γιὰ νὰ γίνῃ ὁ ἄνθρωπος θεός.

Ὁ Χριστός, ὡς τέλειος Θεός, ἔγινε καὶ τέλειος ἄνθρωπος. Καὶ ὁ ἄνθρωπος, συσσωματούμενος μὲ τὸν Θεάνθρωπο, σώζεται καὶ εἰσάγεται στὴν ὁδὸ τῆς ἀπέραντης τελειώσεως τοῦ Θεανθρώπου. Ἡ τελείωση αὐτὴ δὲν πραγματοποιεῖται μὲ μετοχὴ στὴ θεία οὐσία, ἀλλὰ μὲ τὴν κοινωνία τῆς ἀκτιστής θείας ἐνέργειας ἢ χάριτος. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι τελείωση ποὺ περιορίζεται μέσα στὸν χρόνο, ἀλλὰ τελείωση θεοπρεπῆς, ποὺ ὀλοκληρώνεται μετὰ ἀπὸ τὴν κατάπαυση τῆς χρονικῆς διαδικασίας. Εἶναι ἡ τελείωση τῶν «δι' ἐφέσεως πρὸς τὸ ἔσχατον ὀρεκτὸν κινουμένων ἐν ᾧ γινόμενοι, πάσης τῆς ὀποιασοῦν δέχονται παῦλαν κινήσεως»⁴¹.

Ἀξίζει νὰ θυμηθοῦμε ἐδῶ ἐκεῖνο ποὺ λέγεται γιὰ τὸν μοναχό: «βία φύσεως διηνεκῆς», ἢ τὰ λόγια τοῦ ἀββᾶ Ὡρ: «Ὁ Θεὸς ἐκείνου ἐστὶ, τοῦ πλεονεκτοῦντος ἤτοι βιαζομένου ἑαυτὸν εἰς πάντα»⁴². Ἡ θεοπρεπῆς τελείωση τοῦ ἀνθρώπου προϋποθέτει τὴν βαθειὰ ἐπιθυμία καὶ τὴν ἔντονη σπουδὴ του γιὰ τὴν πραγματοποίησή της. Χωρὶς τὶς προϋποθέσεις αὐτὲς δὲν κατορθώνεται ἢ μετὰ τοῦ Θεοῦ συνεργασία καὶ συνδημιουργία.

Μὲ τὴν ἐλευθερία ὅμως ποὺ διαθέτει ὁ ἄνθρωπος ὡς ἀνεπανάληπτο πρόσωπο μπορεῖ νὰ δημιουργεῖ εἴτε συντονιζόμενος μὲ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποὺ δημιουργήσε τὰ πάντα ἐκ τοῦ μηδενός, ὅποτε ἀποκτοῦν θετικὸ περιεχόμενο τὰ ἔργα του, εἴτε ἀποκλίνοντας ἢ καὶ ἀντιτιθέμενος πρὸς τὸ θεῖο θέλημα, ὅποτε αὐτὰ βυθίζονται στὴ ματαιότητα. Λησμονώντας ὁ ἄνθρωπος ὅτι δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ ὅτι μόνον μὲ Ἐκεῖνον μπορεῖ νὰ ἐπιτύχει τὴν τελείωση, δηλαδὴ τὴ θέωσή του, ἐκτρέπεται στὴν ὁδὸ τῆς αὐτοθεώσεως καὶ διαψεύδεται. Κάθε αὐτόνομη προσπάθειά του τελικὰ ἀφανίζεται.

41. Βλ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Κεφάλαια περὶ θεολογίας καὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας* 2, 86, PG 90, 1165B.

42. *Ἀποφθέγματα Πατέρων* (Περὶ τοῦ ἀββᾶ Πιστοῦ), PG 65, 372C.

Κάποια έντονότερη ικανοποίηση του πόθου του αισθάνθηκε κατά τους νεωτέρους χρόνους ο άνθρωπος με την εκπληκτική ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας. Όρισμένοι μάλιστα πίστεψαν πως η ικανοποίηση αυτή θα μπορούσε μελλοντικά να καταστεί πλήρης και όριστική. Δεν πέρασε όμως πολύς χρόνος, για να διαπιστωθεί και πάλι ότι κάτι τέτοιο ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθεί. Και αυτό ήταν φυσικό, γιατί η επιστήμη και η τεχνολογία περιορίζονται στη σχετική γνώση και χρήση των πραγμάτων του φθαρτού και πεπερασμένου κόσμου.

Η δημιουργικότητα που συντονίζεται με τη δημιουργική ενέργεια του Δημιουργού των πάντων «παράγει καρπούς που μπορούν να περάσουν στην αιωνιότητα: οτιδήποτε άλλο καταλήγει στο μη ὄν». Η δημιουργικότητα αυτή προϋποθέτει την γνώση του Θεού. Και «η πορεία αυτή της αναβάσεως στη γνώση του Θεού είναι επίσης δημιουργική πράξη, ιδιαίτερης όμως τάξεως: σκοπός της είναι η συμμετοχή στην αιώνια δημιουργική Πράξη του Πατέρα, ή απόκτηση της ἔσχατης τελειότητος με την παραμονή στο ρεύμα της Θείας Αιωνιότητος, όπου πρώτος εισήλθε ο Χριστός Ἴνθρωπος. Ο Χριστιανός στη δημιουργική αναζήτησή του ἐγκαταλείπει ὅλα ὅσα φέρουν σχετικό και παροδικό χαρακτήρα, για να παραμείνει στα μη παρερχόμενα»⁴³.

Η προσευχή, γράφει ο ἅγιος Σωφρόνιος, «εἶναι ἀτελεύτητη δημιουργία, ἀνώτερη ἀπὸ κάθε τέχνη ἢ ἐπιστήμη. Μὲ τὴν προσευχὴ ἐρχόμαστε σὲ κοινωνία μὲ τὸ Ἄναρχο Ὄν. Ἡ ἀλλιῶς: Μὲ τὴν προσευχὴ εἰσέρχεται μέσα μας ἡ ζωὴ τοῦ ὄντως Θεοῦ. Ἡ προσευχὴ εἶναι μιὰ πράξη ὑψίστης σοφίας πού ὑπερέχει ἀπὸ κάθε κάλλος καὶ ἀπὸ κάθε ἀξία. Στὴν προσευχὴ κρύβεται ἡ ἀγία ἀγαλλίαση τοῦ πνεύματός μας»⁴⁴.

Τὸ ζήτημα ὅμως τῆς προσευχῆς ἔγινε πολὺ προβληματικὸ στὸν ἄνθρωπο τῆς ἐποχῆς μας. Καὶ πρὶν ἀπὸ ὅλα ἡ προσευχὴ συμπορεύεται μὲ τὴν προσοχή. Χωρὶς προσοχὴ δὲν κατορθώνεται πραγματικὴ προσευχή⁴⁵. Ὁ καταγιγισμὸς τῶν πληροφοριῶν πού ὁ ἄνθρωπος δέχεται ἀπὸ διαφορῆς κατευθύνσεις τοῦ προκαλεῖ ἐσωτερικὴ πολυδιάσπαση καὶ παραλύει

43. Βλ. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος (Σαχάρωφ), ὁ.π., σσ. 175-6.

44. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος (Σαχάρωφ), *Περὶ προσευχῆς*, Ἰ. Μ. Τιμίου Προδρόμου, Ἔσσεξ Ἀγγλίας⁵2018, σ. 15.

45. «Προσοχὴ προσευχὴν ζητοῦσα, προσευχὴν εὐρήσει». Εὐαγγερίου Ποντικῆ, *Περὶ προσευχῆς* 149, PG 79, 1200A.

τὴν προσοχή του. Στό «ὑπόγειο» τῆς ψυχῆς του, στά «κρύφια τῆς καρδιάς»⁴⁶ του, ποὺ εἶναι κατ' ἐξοχήν «τόπος» τῆς προσευχῆς, στροβιλίζεται ἕνας ὀλόκληρος κόσμος πραγμάτων καὶ ἐννοιῶν, ὁ ὁποῖος ἐμποδίζει τὴν προσευχή.

Ἡ προοπτικὴ ποὺ διανοίγεται στὸν ἄνθρωπο μὲ τὴν προσευχὴ εἶναι ἡ ἀσύλληπτη προοπτικὴ τοῦ μυστηρίου τοῦ Σταυροῦ. Εἶναι ἡ προοπτικὴ ποὺ κατευθύνεται ἀπὸ τὴ γῆ καὶ τὴ ρευστὴ ματαιότητα πρὸς τὸν οὐρανὸ καὶ τὴν ἀσάλευτη πραγματικότητα. Ἡ προοπτικὴ αὕτὴ εἶναι προκλητικὴ γιὰ τὴν ἀνθρώπινη λογικὴ. Διανοίγεται πρὸς τὸν οὐρανὸ περνώντας ἀπὸ τὸν ἄδη. Ὁδηγεῖ πρὸς τὴ ζωὴ διερχόμενη ἀπὸ τὸν θάνατο. Εἶναι ἡ προοπτικὴ τοῦ προαιώνιου μυστηρίου τῆς καταλλαγῆς καὶ ἐνώσεως τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεό, ποὺ χαρακτηρίζει διαχρονικὰ ὀλόκληρη τὴν ἱστορία τῆς θείας Οἰκονομίας⁴⁷.

Μὲ τὴν προσευχὴ ἀποκαλύπτεται στὸν ἄνθρωπο τὸ νόημα τῆς ἀληθινῆς ζωῆς του, ποὺ ἔχει ὡς σκοπὸ τὴν ἀπόκτηση τῆς χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὴν πηγὴ τῆς θεώσεώς του. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ ἅγιος Σωφρόνιος, γιὰ τὴν αὐθεντικὴν προσευχὴ, ποὺ μᾶς ἐνώνει μὲ τὸν Θεό, δὲν ὑπάρχει «πηγὴ ἐνέργειας» μέσα στὸν κόσμο. Κάθε προσπάθεια κοινωνίας μας μὲ τὸν ἄκτιστο Θεὸ ὑπονομεύεται ἀπὸ τὴν κτιστὴ καὶ ἐκπεσμένη φύση μας. Ἐξ ἄλλου «τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον στὸ ὁποῖο ζοῦμε καὶ τὸ ὁποῖο ρυθμίζει τὴ ζωὴ του σύμφωνα μὲ ἄλλους σκοπούς, διαμετρικὰ ἀντίθετους πρὸς τὴν προσευχὴ, ἀντιπαρατίθεται σὲ αὐτὴν»⁴⁸.

Ἡ δημιουργικότητα τοῦ ἀνθρώπου μὲ «ὄργανο» τὴν προσευχὴ κορυφώνεται στὴ γέννηση τοῦ κτιστοῦ θεανθρώπου. Αὐτὸ ποὺ φανέρωσε στὸν κόσμο ἡ Θεοτόκος μὲ τὴ γέννηση τοῦ Θεανθρώπου μυσταγωγεῖ ἡ αὐθεντικὴν προσευχὴ μὲ τὴν ἀνάδειξη τοῦ θεουμένου ἀνθρώπου. Ἡ μοναδικὴ περίπτωση τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ ἀκτίστου Θεοῦ καὶ τῆς ἀναδείξεως τῆς «μόνης Θεοτόκου» δημιουργεῖ ἀναρίθμητες περιπτώσεις θεουμένων ἀνθρώπων, ποὺ χωρὶς νὰ παύσουν

46. Πρβλ. *Ψαλμ.* 43, 22.

47. Βλ. Γρηγορίου Παλαμά, *Ὁμιλία* 11, 1, ἐκδ. Β. Ψευτογκά, *Γρηγορίου τοῦ Παλαμά, Συγγράμματα*, τόμ. 6, ἐκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 132.

48. Αναλυτικώτερα βλ. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος (Σαχάρωφ), *Περὶ προσευχῆς*, ὁ.π., σσ. 18-19.

νά εἶναι κτιστοί «μορφώνουν» μέσα τους τὸν Χριστό⁴⁹. Μετέχοντας στὴν ἄκτιστη δωρεὰ τοῦ Θεοῦ γίνονται κατὰ πάντα θεοί, «χωρὶς τῆς κατ' οὐσίαν ταυτότητος»⁵⁰. Ἐγγίζουσιν τὸ «ἔσχατον ὀρεκτόν», εἰσέρχονται σὲ θεοπρεπῆ κατάσταση καὶ ἀποκτοῦν τὴν πληρότητα τῆς ὑποστάσεώς τους. Ἀπολαμβάνουσιν τὴν πληρότητα τοῦ εἶναι, ποὺ ἐπισφραγίζεται μὲ τὴν Εὐχαριστιακὴ λατρεία. Ἐδῶ κορυφώνεται ἡ ἀνθρώπινη ἀξία.

Εἶναι προφανὲς ὅτι καὶ ἡ πιὸ ἐπαναστατικὴ καὶ εὐφάνταστη φιλοσοφικὴ ἢ θρησκευτικὴ ἀνθρωπολογία, ἀκόμη καὶ μὲ τὴν μορφὴ τοῦ ὑπερανθρωπισμοῦ ἢ τοῦ μετανθρωπισμοῦ, ὡχρῖα μπροστὰ στὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία. Καὶ τὸ σπουδαιότερο εἶναι ὅτι ἡ χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία δὲν παρουσιάσθηκε ὡς θεωρητικὸ κατασκευάσμα ἢ ὡς τεχνικὴ παραγωγή, ἀλλὰ βιώθηκε καὶ βιώνεται ἐμπειρικὰ μέσα στὴν ἱστορία ἀπὸ μέλη τῆς Ἐκκλησίας, ἀπὸ τοὺς Ἁγίους τῆς. Ἔτσι ἐπαληθεύεται καὶ ἰσχύει διαχρονικὰ γιὰ ὅσους ἀναζητοῦν τὴν ὑπαρξιακὴ πληρότητα σὲ ὁλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα.

SUMMARY

Human Creativity

By Georgios Mantzaridis, *Prof. Em.*
Aristotle University of Thessaloniki

True creation is creation out of nothing. Man can create something only from pre-existing material. The ontological renewal of man is carried out only by the uncreated grace of the Holy Spirit. It renews created man and enables him to take on imperishable divine life.

Modernity, with the Cartesian “I think, therefore I am”, has set aside the spiritual element of the human mind and has trapped man in cold logic. This spiritless man created the spiritless modern and post-modern civilization, which has slid towards its reduction to numbers and digitalization.

49. Βλ. Γαλ. 4, 19.

50. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περὶ ἀποριῶν*, PG 91, 1308B.

Man, however, never ceases to yearn for an elevated existence. The level at which his creativity is most fully manifested is the level of art, where he is relieved of the pressure of material necessity.

The post-modern man in our time moves forward in his attempt to create his own man, a “cyborg”, in cyberspace using himself as the model.

For Christianity the model of the perfect man is Christ, who as perfect God and perfect man revealed the authentic man and the meaning and purpose of his existence. The perspective that opens to man his union with Christ leads to his deification.

The creativity of man with the “instrument” of genuine prayer culminates in the birth of the created godman. The most revolutionary and imaginative philosophical or religious anthropology pales before Orthodox Christian anthropology, which has been and still is experienced empirically by the saints.